

SZYMON JUZA¹, BEATA NOGAS²
Instytut Psychologii
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

RÓŻNICE MIĘDZYPLCIOWE A WZORCE KORZYSTANIA Z INTERNETU I PRZYSTOSOWANIE SPOŁECZNE DZIECI I MŁODZIEŻY

**Gender differences in models of using the Internet and social adaptation
of children and youth**

Abstract

The main goal of our research is to show how boys and girls differ in using the Internet. We raise this problem in the context of Internet Addiction Syndrome and face it with social adaptation at school. This question gains a practical character, because answering it allows us to form guidelines for all who cope with psycho-prophylactics of the young generation.

Main conclusion of our research shows a characteristic way of Internet usage by each gender which is reflected in the way one is addicted to the Internet. These dependences are not so clear at 11-13, but get really visible at 14-16 years. Generally, there are no differences in the level of Internet addiction between genders. High level of that syndrome and specific models of using the Internet coexist with some dimensions of social maladjustment. Please see the main text for a more detailed analysis.

Key words: Internet, addiction, social adaptation, gender

1. WPROWADZENIE

Zagadnienia dotyczące interakcji człowieka z nowoczesnymi technologiami informacyjnymi stają się w dzisiejszym świecie szczególnie istotnym polem dla badań społecznych. W swojej pracy postanowiliśmy skupić się na dzieciach i młodzieży, oraz na sposobie w jaki uczestniczą w społeczności użytkowników „autostrady informacyjnej”. W tym kontekście badaliśmy zarówno rodzaj aktywności w sieci, poziom uzależnienia od niej, jak i zależności, jakie łączą te zmienne z życiem

¹ Adres do korespondencji: szymonjuza@gmail.com

² Adres do korespondencji: beata_nogas@o2.pl

szkolnym młodego pokolenia. Pragniemy szczególnie uważnie przyjrzeć się różnicom międzypłciowym, które być może wyznaczają charakterystyczne dla danej płci wzorce korzystania z Internetu. Zaczniemy zatem od zdefiniowania podstawowych pojęć i zagadnień.

Na różnych poziomach opisu Internet można rozumieć jako zbiór połączonych ze sobą komputerów (poziom techniczny), połączonych ze sobą sieci (poziom informacyjny) oraz – na najwyższym poziomie przyjmowanym w badaniach społecznych – jako „społeczność, która używa i rozwija tę sieć” (poziom społeczny) (Paluchowski, 2009, s. 7). Nie jest więc zwyczajnym środkiem masowego przekazu. Jego innowacyjność, która sprawia, że zaliczamy go do tzw. nowych mediów (Pyżalski, 2009), polega przede wszystkim na interakcyjności z odbiorcą. W ten sposób staje się nie tylko dostawcą informacji, ale także potencjalnym ich źródłem, które może być modyfikowane przez zwykłego użytkownika. Do tego dochodzi jeszcze rola komunikacyjna między użytkownikami, oraz pole do wspólnych działań, takich jak granie w gry on-line z innymi graczami, czy inne formy uczestnictwa w wirtualnej rzeczywistości.

Ze względu na wyżej opisaną atrakcyjność danego medium, pojawiło się wiele kontrowersji wokół zjawiska uzależnienia od sieci. Przede wszystkim, jako uzależnienie behawioralne, należy je odróżnić od uzależnienia od substancji. Wielu autorów twierdzi, że nie można właściwie mówić o uzależnieniu od Internetu w znaczeniu klinicznym. Podaje się wiele określeń i kryteriów diagnozowania zależności od Internetu. Wiele podejść ujmuje to zjawisko na skali ilościowej, mówiąc o pewnym stopniu zależności od Internetu (Morahan-Martin, 2010). Wśród używanych w stosunku do tego zjawiska określeń pojawia się np. zespół uzależnienia od Internetu (ZUI) (Jakubik, 2002), dysfunkcjonalne używanie Internetu, czy też patologiczne używanie Internetu, opisane m.in. przez Kimberly Young (1998). Opisując je, autorka odnosiła się do kryteriów diagnozowania patologicznego hazardu. Patologiczne używanie Internetu przejawia się silnie odczuwaną potrzebą przebywania on-line, ciągłego myślenia o Internecie, wydłużeniem czasu korzystania z sieci i niemożnością jego kontrolowania. Występują negatywne emocje w związku z ograniczeniem lub zerwaniem łączności z siecią, która staje się ucieczką przed codziennymi problemami i niepożądanymi stanami afektywnymi. Ponadto na uzależnienie wskazywać może zaniedbywanie innych istotnych aktywności i relacji z ludźmi (Kaliszewska, 2007). W zależności od wyróżnionych symptomów badania pokazują, że od 9% do 38% polskich nastolatków w wieku 11 – 16 lat dostrzega u siebie oznaki uzależnienia od Internetu. Częściej te oznaki dostrzegają chłopcy niż dziewczęta (Kirwil, 2010).

Davis (2009) opisuje poznawczo-behawioralny model patologicznego używania Internetu (*Pathological Internet Use* – PIU). Proponuje rozróżnić specyficzny i niespecyficzny typ patologicznego używania Internetu. Pierwszy typ przejawiają osoby zależne od określonych funkcji Internetu – specyficznych pod względem treściowym np. zależność od treści seksualnych, hazardu. Ten typ współwystępuje lub rozwija się często na podłożu psychopatologicznym, który to czynnik jest według Davisa konieczny, ale nie wystarczający do zaistnienia zależności. Niespecyficzny typ PIU wiąże się z wielowymiarowym nadużywaniem Internetu, przede wszystkim

do kontaktów społecznych z innymi i uzyskania w ten sposób wzmocnień pozytywnych, które są kluczowym czynnikiem etiologicznym PIU. Osoby takie, zdaniem Davisa, doświadczają mniej wsparcia społecznego, są bardziej wyizolowane.

Jeden z aspektów zależności od Internetu, jakim jest pogarszanie się relacji z ludźmi, może współwystępować również z nieprzystosowaniem społecznym w warunkach szkolnych. Przystosowanie rozumiemy jako złożony „proces regulacji wzajemnych stosunków dziecka z otoczeniem społecznym w szkole, którego istotą jest sprzężenie dwóch mechanizmów: zaspokajania potrzeb własnych i realizowania wymagań innych poprzez wypełnianie norm grupowych” (Matuszewski, Zwierzyńska, 2006, s. 7). W wyniku zaburzenia tej równowagi dochodzi do zjawiska nieprzystosowania społecznego. Takie dzieci wyróżniają się obniżoną odpornością na stres, skłonnością do ulegania frustracji, niską samooceną. Ponadto izolują się, są egocentryczne oraz wrogie wobec innych (Skorny, 1976; za: Matuszewski, Zwierzyńska, 2006).

Istotne w kontekście badania aktywności dzieci i młodzieży w Internecie, wydaje się być uczestnictwo w niej osób znaczących. Coraz więcej dzieci i młodzieży posiada Internet w pokoju oraz korzysta z niego za pośrednictwem sprzętu uniemożliwiającego kontrolę rodzicielską. Z europejskich badań wynika, że rodzice nie są świadomi zagrożeń czyhających na ich dzieci w Internecie (Livingstone, 2009). W Polsce badań na ten temat jest stosunkowo niewiele. Badania prowadzone w Zakładzie Pedagogiki Społecznej UWB wskazują, iż 23,1% rodziców jest w znaczący sposób zaangażowanych w przygotowanie dzieci do odpowiedniego odbioru tego typu treści. 50,2% rodziców natomiast tylko w sposób niesystematyczny interesuje się czasem, częstotliwością, porą oraz treściami aktywności medialnych. Pozostałe 26,7% rodziców przejawia w tym aspekcie postawę pasywną (Izdebska, 2007).

Dzieci oraz młodzież w okresie wczesnej adolescencji (11 – 16 lat), wydają się być bardziej narażone na niekorzystny wpływ Internetu, ze względu na większą wrażliwość na bodźce z zewnątrz i potrzebę stymulacji. Nie mają również na tyle rozwiniętych umiejętności selekcji i krytycznej oceny informacji docierających do nich z cyberprzestrzeni. Ponadto w tym wieku przeżywają wiele problemów związanych zarówno z przemianami biologicznymi, psychologicznymi i społecznymi. W wyniku tego mogą pojawić się tendencje eskapistyczne, łatwo dające realizować się w świecie wirtualnym. Mogą one się przejawiać w postaci mechanizmu błędnego koła w wycofaniu się z tradycyjnych kontaktów społecznych w przestrzeń komunikacji pośredniej (Braun-Gałkowska, 2004). Konsekwencją tego może być zaburzenie poczucia tożsamości i pogrążenie się w świecie fikcyjnym, czemu sprzyja interakcyjny charakter takich aktywności jak np. gry on-line. Przedkładanie interakcji społecznych on-line nad tymi, których doświadczymy twarzą w twarz, ma istotne znaczenie w rozwijaniu się patologicznego używania Internetu (Caplan, 2003). Z drugiej strony, warto podkreślić i rozpatrzyć pozytywny aspekt interakcji z siecią, w której poznaje się nowych ludzi, jest szansa na konstruktywne znajomości, gdzie można znaleźć także grupę wsparcia w ramach której można wypowiedzieć swoje myśli w anonimowy sposób (Izdebska, 2007). Internet może służyć

jako bogate źródło informacji przydatnych w szkole i przy okazji rozwijania zainteresowań młodych ludzi.

Zagadnienie uczestnictwa w zasobach internetowych obu płci było szeroko dyskutowane szczególnie w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Ówczesne badania wskazywały na dominację mężczyzn jeżeli chodzi o korzystanie z zasobów sieci (Cook, Stambaek, 1997; OBOP 2005, Gemius 2006, za: Kaliszewska, 2007). Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywano przede wszystkim w naturalnie męskich zainteresowaniach nowoczesnymi technologiami, oraz predyspozycjach do szybszego uczenia się ich obsługi (Enochsson, 2005). Taka dysproporcja wiąże się z ważnymi konsekwencjami, przede wszystkim socjoekonomicznymi, wynikającymi z lepszego dostępu do informacji, a co się z tym wiąże większej kompetencji zarówno w miejscu pracy, jak i generalnie w życiu społecznym. Nowsze doniesienia mówią jednak o tendencjach do zrównywania się tego uczestnictwa (Ono, 2002; Kirwil, 2010). Internet miałby stać się medium na tyle powszechnym i prostym w obsłudze, że ograniczenia technologiczne przestają odgrywać decydującą rolę w jego użyciu.

W analizie sposobu korzystania z Internetu przez młodych ludzi nie chodzi jednak tylko o ujęcie pewnych nowych tendencji i perspektyw społecznych. Najważniejszym aspektem takich rozważań jest uchwycenie istoty interakcji rozwijającej się osoby z cyberprzestrzenią. W istocie chodzi o sposób, w jaki powyższy proces wpływa na młodych ludzi, kształtowanie się ich tożsamości społecznej, płciowej oraz jakie zagrożenia i korzyści niesie za sobą korzystanie z Internetu. Aktywność rozumiemy jako „regulację stosunku organizmu do otaczającego świata. Na szczeblu ludzkim, w warunkach społecznego życia, aktywność przybiera postać działania świadomego” (Szewczuk, 1998, s. 12). Istnieją różnice międzypłciowe w preferowanym przez przedstawicieli obu płci rodzaju aktywności. Dziewczęta skupiają się na nawiązywaniu i utrzymywaniu bliskości, a chłopcy podejmują wspólne działania (Obuchowska, 2000). Jeżeli chodzi o dotychczas udokumentowane różnice międzypłciowe w korzystaniu z Internetu, podkreśla się, że chłopcy częściej korzystają z gier on-line. Okazuje się także, że korzystanie z serwisów społecznościowych jest dla nich alternatywną formą nawiązywania kontaktów międzyludzkich (Livingstone, 2009). Badania Lucyny Kirwil (2010) pokazują, że dziewczęta częściej korzystają z Internetu po to, aby komunikować się z ludźmi, częściej też korzystają z Internetu do nauki i rozwijania własnych zainteresowań i hobby. Jeżeli chodzi o rozrywkę, to przede wszystkim interesuje je muzyka, którą mogą znaleźć w Internecie. Chłopcy natomiast mieliby generalnie częściej korzystać z Internetu w celach rozrywkowych, grając w gry i oglądając filmy. Internet jest też dla nich źródłem informacji na temat seksu i tematy ogólne. Przytoczone badania korespondują z wykonaną przez nas pracą, a jej wynik ze względu na specyfikę zmiennych ma także cel praktyczny.

2. BADANIA WŁASNE

2.1. PROBLEMY BADAWCZE

Celem naszych badań było opisanie różnic międzyplciowych w zakresie sposobu korzystania z zasobów sieci, poziomu uzależnienia od niej oraz spostrzegania kontroli rodzicielskiej nad użytkowaniem Internetu.

Osobno dla obu płci pragniemy wychwycić charakterystyczne dla osób z wyższym i niższym poziomem patologicznego używania Internetu (PUI)³ aktywności internetowe. Ponadto chcieliśmy określić, z jakimi wymiarami nieprzystosowania współwystępuje dysfunkcyjny sposób korzystania z Internetu oraz charakterystyczne podejmowane w nim aktywności.

Cele praktyczne to ustalenie zaleceń umożliwiających efektywną profilaktykę patologicznego korzystania z Internetu, adekwatną do warunków domowych, szkolnych oraz dostosowaną do płci i wieku potencjalnych odbiorców.

Postawiliśmy następujące problemy badawcze:

1. Czy istnieją różnice w sposobie korzystania z Internetu chłopców i dziewcząt na różnych poziomach wiekowych?
2. Czy istnieją różnice w poziomie PUI dziewcząt i chłopców na różnych poziomach wiekowych?
3. Jakie są różnice w postrzeganiu przez dzieci i młodzież kontroli ich rodziców nad ich użytkowaniem Internetu na różnych poziomach wiekowych, czy różnice te mają przełożenie na poziom uzależnienia od Internetu?
4. Jaki rodzaj aktywności internetowej jest charakterystyczny dla osób z wysokim, a jaki dla osób z niskim poziomem PUI u dziewcząt i u chłopców na różnych poziomach wiekowych?
5. Czy istnieje zależność między wybranymi rodzajami aktywności internetowej a przystosowaniem szkolnym dziewcząt oraz chłopców na różnych poziomach wiekowych?
6. Jak poziom PUI współwystępuje z przystosowaniem szkolnym dziewcząt, a jak chłopców?

2.2. OPIS ZASTOSOWANYCH NARZĘDZI

Aby stworzyć ankietę do zbadania aktywności dzieci w Sieci przeprowadziliśmy badanie pilotażowe na grupie 30 osób. Na podstawie wyników określiliśmy kategorie aktywności internetowej dzieci i młodzieży w wieku 10 – 15 lat, które uzupełniliśmy o informacje uzyskane z literatury przedmiotu oraz zawarte na popularnych wśród nastolatków stronach internetowych pojawiających się jako odpowiedzi na pytania pilotażowe.

Ankieta BAI (Badanie Aktywności Internetowej) zawiera pytania dotyczące okoliczności korzystania z Internetu, np. miejsce, pora dnia, ilości czasu spędzane-go w Sieci, ogólne i szczegółowe rodzaje aktywności. Dla późniejszych eksploracji

³ Dla wygody stylistycznej będziemy używać zamiennie kilku określeń, które traktujemy synonimicznie (zależność, patologiczne używanie, poziom uzależnienia itp.). Odnosimy je wszystkie do kryteriów wyróżnionych przez Kimberly Young (1998), której narzędziem się posłużyliśmy.

zdefiniowaliśmy gry: tzw. „strzelanki” oraz „bijatyki” jako gry agresywne, które ze względu na potencjalnie zagrażającą treść analizowaliśmy jako dodatkowy rodzaj aktywności. Ważną częścią ankiety są również pytania dotyczące kontroli rodzicielskiej, skoncentrowane na poczuciu określania przez rodziców oraz stosowania się młodego pokolenia do zasad użytkowania Internetu.

Tabela 1. Rodzaje aktywności internetowej, które znalazły się w ankiecie BAI

<i>Ogólne rodzaje aktywności zawarte w ankiecie:</i>	<i>Szczegółowe rodzaje aktywności zawarte w ankiecie:</i>
1. nauka	• gry online
2. rozrywka, zabawa	• serwisy społecznościowe
3. wiadomości dotyczące bieżących wydarzeń	• komunikatory
4. rozwijanie zainteresowań	• portale internetowe
5. porozumiewanie się z innymi ludźmi	• filmy online
6. inne	• fora internetowe
	• czaty
	• poczta
	• muzyka online
	• inne
<i>Rodzaje gier:</i>	<i>Rodzaje filmów:</i>
6. dla dzieci	• sensacyjne
7. bijatyki	• komedie
8. hazardowe	• animowane
9. logiczne	• horrory
10. przygodowe	• dokumentalne, przyrodnicze
11. platformowe	• teledyski
12. sportowe	• kabarety i humorystyczne filmiki
13. erotyczne	• mini-filmiki zamieszczane przez innych użytkowników
14. strzelanki	• pornograficzne, erotyczne
15. symulatory	• dramaty
16. dla dziewczyn	• romantyczne
17. wyścigowe	• inne
18. zręcznościowe	

Do zbadania poziomu uzależnienia od Internetu wykorzystaliśmy Skalę Uzależnienia od Internetu Kimberly Young. Autorka, opracowując swoje narzędzie, opierała się na objawach patologicznego hazardu. Badania prowadziła na grupie 496 ochotników, którzy dostrzegali u siebie objawy uzależnienia (Young, 1998). Narzędzie składa się z dwudziestu stwierdzeń, do których badani ustosunkowują się na pięciostopniowej skali. Narzędzie posiada 6-czynnikową strukturę. Współczynniki rzetelności α Cronbacha dla czynników wynoszą od 0,54 do 0,82 (Widyanto, McMurrin, 2004). W naszych badaniach braliśmy pod uwagę jedynie wynik ogólny. Skorzystaliśmy z przetłumaczonej, niezaadaptowanej jeszcze, wersji kwestionariusza. Po badaniu postanowiliśmy więc oszacować rzetelność i trafność narzędzia w naszej próbie. Współczynnik rzetelności α Cronbacha wynosi 0,85. Odwołując się do Andrzeja Augustynka (2010), który opisał jako jedno z kryteriów

patologicznego korzystania z Sieci ilość czasu spędzanego w Internecie, zmierzylismy trafność korelując wyniki testu z pytaniem dotyczącym ilości czasu spędzanego w sieci (znajdującym się w ankiecie BAI). Występują istotne, dodatnie korelacje ($r_s = 0,45$; $p < 0,01$).

Przystosowanie społeczne natomiast zbadaliśmy za pomocą Kwestionariuszy Klasa wobec mnie i Ja wobec klasy E. Zwierzyńskiej i A. Matuszewskiego. Składają się one z pięciu wymiarów (Wsparcie od innych – Obojętność innych, Zagrożenie – Poczucie bezpieczeństwa, Docenianie przez innych – Niedocenianie, Działanie na rzecz innych – Egocentryzm, Agresywność), do których odnosiliśmy się analizując wyniki. Rzetelność w tym kwestionariuszu zbadano współczynnikiem zgodności wewnętrznej – α Cronbacha, dla wyniku ogólnego u dziewcząt wyniósł 0,82, a u chłopców 0,83. Współczynniki zgodności wewnętrznej dla poszczególnych skal są zbliżone do wartości współczynnika w wyniku ogólnym i wszystkie przekraczają wartość 0,7. Trafność zbadano przez korelację wyników testu ze zmiennymi istotnymi dla funkcjonowania szkolnego dzieci w aspekcie społecznym. Wykazano negatywne korelacje wyników testu ze stopniem akceptacji przez kolegów (mierzony wynikiem Plebiscytu Życzliwości i Niechęci), stopniem akceptacji swojej klasy, tendencją do pokazywania się w lepszym świetle, ocenami w nauce, ocenami ze sprawowania, motywacją do nauki oraz poziomem uspołecznienia. Natomiast pozytywne korelacje występują z przyhamowaniem (badanym Arkuszem Zachowania się Ucznia B. Markowskiej), zachowaniami antyspołecznymi, przewidywaniami akceptacji własnej osoby (za pomocą 4 i 5 pytania Kwestionariusza Samooceny), wielkością materialnych wyznaczników akceptacji społecznej (za pomocą pytania 2 i 3 Kwestionariusza Samooceny) oraz poziomem neurotyczności (badany kwestionariuszem „Jaki jesteś” E. Skrzypek) (Zwierzyńska i Matuszewski, 2006).

2.3. CHARAKTERYSTYKA BADANEJ GRUPY

Projekt badawczy był realizowany w ramach Studenckiego Koła Naukowego „Adesse”. Z przyczyn technicznych badania prowadzone były tylko na terenie Lublina, wyniki powinny być zatem odnoszone do dzieci i młodzieży mieszkającej w tego typu dużych miastach. Grupa została dobrana w sposób losowy. Wylosowano trzy szkoły podstawowe i trzy gimnazja spośród spisu szkół lubelskich. W obrębie każdej szkoły przebadano po dwie, dobrane w sposób losowy klasy, na sześciu poziomach wiekowych.

Łącznie zbadano 198 osób, w tym 102 uczniów szkół podstawowych (klasa IV – 33 osoby, klasa V – 34 osoby, klasa VI – 35 osób) oraz 96 uczniów gimnazjów (klasa I – 24 osoby, klasa II – 37 osób, klasa III – 35 osób). W badaniu wzięło udział po 51 dziewcząt i chłopców ze szkół podstawowych oraz 49 dziewcząt i 47 chłopców z gimnazjów.

2.4. METODOLOGIA BADAŃ WŁASNYCH

Zdecydowaliśmy się nie korzystać z podziałów na poziomy uzależnienia wyszczególnionych przez autorkę testu, ponieważ w naszych badaniach średnie wyniki są znacznie niższe aniżeli te uzyskane przez Kimberley Young ($M = 36,48$; $SD = 11,05$). Można to tłumaczyć zarówno tym, że test nie posiada opracowa-

nych polskich norm, jak i faktem, że grupa zbadana przez amerykańską badaczkę składała się z ochotników, którzy podejrzewali u siebie uzależnienie od Internetu (Jakubik, 2010). Rozkład zmiennej odbiega od rozkładu normalnego, co sprawdzono za pomocą testu Kołmogorowa-Smirnowa ($D(198) = 0,11$; $p < 0,05$). Dla lepszego kontrastu postanowiliśmy analizować wyniki w podziale na grupy skrajne (27% osób z najwyższymi i 27% z najniższymi wynikami), w wyniku czego poziom pomiaru zmiennej stał się nominalny (grupa wyników niskich $M = 25,15$; $SD = 8,09$; grupa wyników wysokich $M = 50,96$; $SD = 8,67$).

Poziom pomiaru zmiennej aktywność internetowa również ma charakter nominalny, dychotomiczny – dany rodzaj aktywności jest podejmowany lub nie (rodzaje aktywności internetowej zawarte w ankiecie – patrz tabela 1). Natomiast zmienna nieprzystosowanie społeczne mierzona była na skali ilościowej. Za pomocą testu Kołmogorowa-Smirnowa potwierdzono zgodność z rozkładem normalnym ($D(189) = 0,04$; $p > 0,05$).

Zależności między płciami a aktywnością internetową, kontrolą rodzicielską (zmiennie nominalne) oraz poziomem uzależnienia od Internetu zostały sprawdzone przy użyciu testu χ^2 . Pozostałe analizy przeprowadzaliśmy po uprzednim dokonaniu podziału na płeć, aby osobno testować grupy chłopców i dziewcząt. W celu kontrolowania zmiennej wieku stosowaliśmy albo cztery grupy porównawcze (chłopcy z gimnazjum, dziewczęta z gimnazjum, chłopcy ze szkoły podstawowej i dziewczęta ze szkoły podstawowej), albo dwie (chłopcy i dziewczęta)⁴. Aby zilustrować zależności pomiędzy wysoko i nisko uzależnionymi w zestawieniu z rodzajem aktywności internetowej również użyto testu χ^2 . Natomiast różnice w poziomie przystosowania między skrajnymi pod względem poziomu zależności od Internetu osobami badanymi oraz angażującymi się w różnego rodzaju aktywności internetowe testowane były za pomocą testu t Studenta dla grup niezależnych.

3. ANALIZA WYNIKÓW

3.1. RÓŻNICE MIĘDZYPLCIOWE W SPOSOBIE KORZYSTANIA Z INTERNETU

Na poziomie szkoły podstawowej dziewczęta częściej korzystają z Internetu w celach naukowych, a także komunikacyjnych (np. serwisy społecznościowe). Jeśli chodzi ogólnie o gry on-line, na tym poziomie wiekowym nie występują jeszcze różnice w ich użytkowaniu. Chłopcy za to znacznie częściej korzystają z poszczególnych rodzajów gier, przede wszystkim o treści agresywnej. Dziewczęta częściej interesują się muzyką w formie teledysków (patrz: rysunek 1, tabela 2).

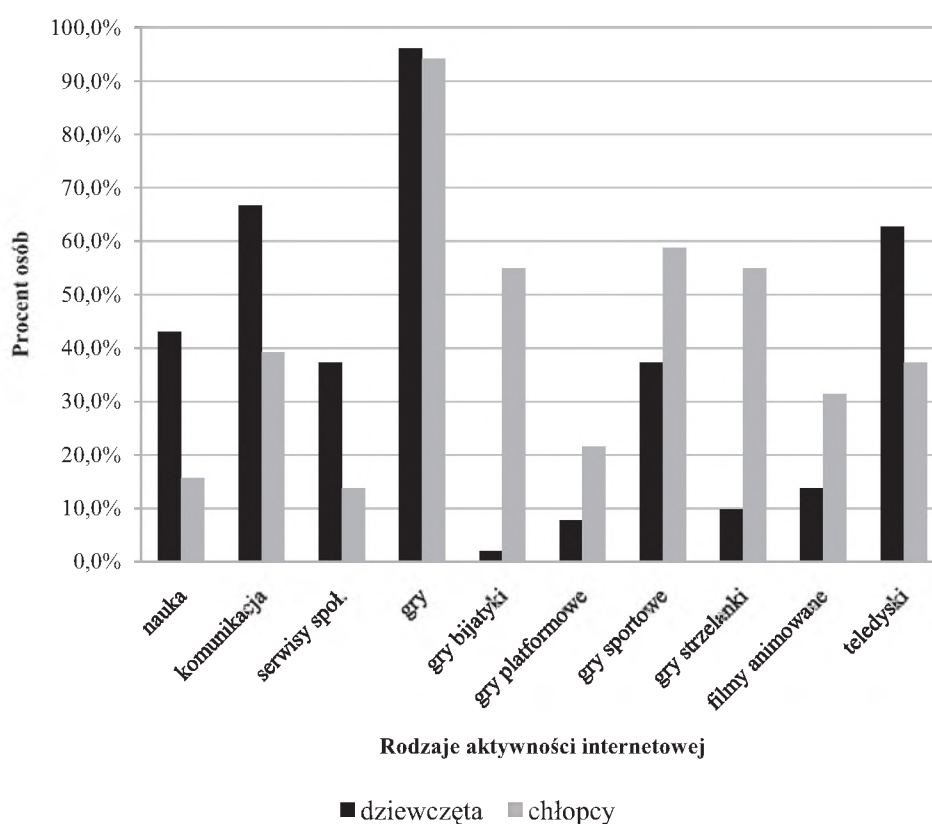
Na poziomie gimnazjum krystalizują się różnice międzypłciowe w korzystaniu z Internetu. Chłopcy częściej niż dziewczęta korzystają z Sieci w celach czysto rozrywkowych. Różnicują się także wzorce aktywności dotyczące gier. Stają się one domeną chłopców – szczególnie dotyczy to gier o treściach przemocowych, niekiedy także hazardowych, choć w tym wypadku możemy raczej mówić o ten-

⁴ Ze względu na zmniejszenie się liczby osób po dokonaniu podziału na grupy skrajne, nie było możliwe kontrolowanie zmiennej wieku w przypadku szóstego problemu badawczego, w którym grupy uprzednio podzielone na skrajne, dodatkowo zostały podzielone pod względem płci.

dencji do ich częstszego używania. Dziewczeta w tym wieku zdecydowanie wolą korzystać z Internetu w celach komunikacyjnych (serwisy społecznościowe). Czas w Internecie poświęcają także swemu zainteresowaniu muzyką (w tym teledyski). Częściej niż chłopcy korzystają z portali internetowych, oglądają także specyficzne gatunki filmów (dramaty, horrory).

Tabela 2. Różnice międzypłciowe w sposobie korzystania z Internetu w szkole podstawowej

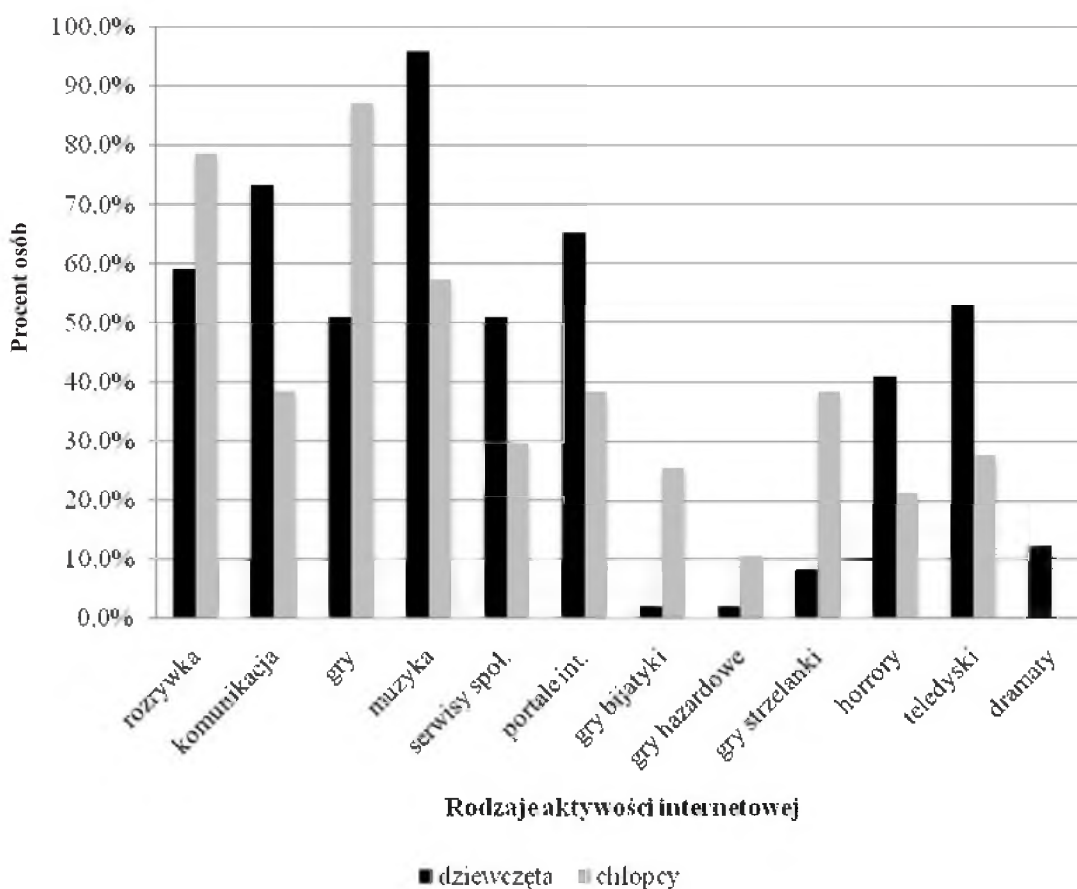
Kto częściej? n = 102 (ch = 51; dz = 51)	Rodzaj aktywności	χ^2	Istotność $p < 0,05$
dziewczyny	nauka	9,26	$p < 0,05$
dziewczyny	komunikacja	7,71	$p < 0,05$
dziewczyny	serwisy społecznościowe	7,43	$p < 0,05$
tak samo	gry	0,21	<i>ni</i>
chłopcy	gry bijatyki	35,12	$p < 0,05$
chłopcy	gry platformowe	3,83	$p < 0,05$
chłopcy	gry sportowe	4,75	$p < 0,05$
chłopcy	gry strzelanki	23,70	$p < 0,05$
chłopcy	filmy animowane	4,55	$p < 0,05$
dziewczyny	teledyski	6,63	$p < 0,05$

Rysunek 1. Procent dziewcząt i chłopców wybierających poszczególne rodzaje aktywności internetowej na poziomie szkoły podstawowej

Tabela 3. Różnice międzypłciowe w sposobie korzystania z Internetu na poziomie gimnazjum

Kto częściej? n = 96 (ch = 47; dz = 49)	Zmienna	χ^2	Istotność $p < 0,05$
chłopcy	rozrywka	4,26	$p < 0,05$
dziewczyny	komunikacja	12,05	$p < 0,05$
chłopcy	gry	14,64	$p < 0,05$
dziewczyny	muzyka	20,10	$p < 0,05$
dziewczyny	serwisy społecznościowe	4,48	$p < 0,05$
dziewczyny	portale internetowe	7,01	$p < 0,05$
chłopcy	gry bijatyki	11,31	$p < 0,05$
chłopcy	gry hazardowe	3,03	$p < 0,08$
chłopcy	gry strzelanki	12,33	$p < 0,05$
dziewczyny	horror	4,26	$p < 0,05$
dziewczyny	teledyski	9,79	$p < 0,05$
dziewczyny	dramaty	6,14	$p < 0,05$

Rysunek 2. Procent dziewcząt i chłopców wybierających poszczególne rodzaje aktywności internetowej na poziomie gimnazjum

3.2. RÓŻNICE MIĘDZYPLCIOWE W POZIOMIE UZALEŻNIENIA OD INTERNETU

Badania nie wykazały istotnych różnic między płciami w poziomie uzależnienia od Internetu. Deklarowany przez obie grupy czas spędzany w sieci również jest zbliżony. Warto natomiast wspomnieć w tym miejscu o wynikach analizy czasu, jaki deklarują spędzać w Internecie przedstawiciele obu płci. Chłopcy z gimnazjum w wolne dni korzystają z komputera w o wiele dłuższych interwałach czasowych, nawet do 7 i więcej godzin dziennie. Dziewczęta natomiast częściej korzystają w bardziej umiarkowanym wymiarze 3 – 6 godzin.

Tabela 4. Różnice międzyplciowe w poziomie uzależnienia od Internetu

Poziom szkoły	χ^2	p
SP n = 54	0,03	<i>ni</i>
GIM n = 54	0,36	<i>ni</i>
Razem n = 108	0,15	<i>ni</i>

3.3. POSTRZEGANIE KONTROLI RODZICIELSKIEJ NAD UŻYTKOWANIEM SIECI A UZALEŻNIENIE OD INTERNETU – RÓŻNICE MIĘDZYPLCIOWE

Dziewczęta w szkole podstawowej częściej niż chłopcy wyrażają niepewność odnośnie do tego, czy rodzice ustalają im reguły odnoszące się do treści użytkowanych w sieci, $\chi^2(1, N = 102) = 8,16$; $p < 0,05$. Chłopcy z gimnazjum istotnie częściej mają poczucie, że ich rodzice wiedzą, co oni robią w Internecie. Dziewczęta natomiast są przekonane o tym, że ich rodzice nie mają wiedzy na temat tych treści, $\chi^2(1, N = 95) = 6,61$; $p < 0,05$. Porównanie grup skrajnych wykazało, że te dziewczęta które mają poczucie niewiedzy rodziców na temat treści swojej aktywności w Internecie, istotnie częściej znajdowały się w grupie o wyższym stopniu PUI, $\chi^2(1, N = 52) = 29,71$; $p < 0,05$. Efektu takiego nie zaobserwowano wśród chłopców.

3.4. RODZAJ AKTYWNOŚCI INTERNETOWEJ A POZIOM UZALEŻNIENIA OD INTERNETU

W grupie mało zależnych od Internetu dziewcząt, znalazło się więcej takich, które korzystają z Internetu w celach naukowych, aniżeli w grupie o wyższym poziomie uzależnienia. Odwrotną zależność zauważamy jeżeli chodzi o używanie serwisów społecznościowych, komunikatorów i czatów. Istnieje tendencja do częstszego dysfunkcjonalnego używania Internetu u dziewcząt korzystających z niego generalnie w celach komunikacyjnych, a także tych, które grają w gry hazardowe. Uczennice grające w gry agresywne również częściej okazują się bardziej zależne od Internetu.

Podobnie jeżeli chodzi o oglądanie dramatów, wśród ich miłośniczek znalazło się więcej dziewcząt korzystających z Sieci w sposób problemowy. Po dokonaniu analiz oddzielnie dla poszczególnych poziomów szkoły, okazało się, że wszystkie powyższe zależności występują na poziomie szkoły podstawowej, natomiast na poziomie gimnazjum jedynie korzystanie z serwisów społecznościowych współwystępuje z wyższym poziomem uzależnienia. Te ostatnie zależności należy trak-

tować z pewną ostrożnością, ponieważ liczebność grup po ich podziale na płeć, poziom szkoły, przy porównywaniu grup skrajnych znacznie spadła.

Tabela 5. Zależności pomiędzy rodzajem aktywności internetowej a poziomem uzależnienia od Internetu dziewcząt

Kto częściej?	Rodzaj aktywności	Gimnazjum n = 24		Szkoła podstawowa n = 28		Ogółem n = 52	
		x^2	p	x^2	p	x^2	P
Mniej uzależnieni	filmy animowane	0,84	<i>ni</i>	5,28	$p < 0,05$	6,58	$p < 0,05$
	nauka	0,09	<i>ni</i>	14,64	$p < 0,05$	10,57	$p < 0,05$
	komunikacja	1,70	<i>ni</i>	3,13	$p < 0,08$	3,51	$p < 0,06$
Bardziej uzależnieni	serwisy społecznościowe	4,20	$p < 0,05$	14,41	$p < 0,05$	17,54	$p < 0,05$
	komunikatory	0,08	<i>ni</i>	7,05	$p < 0,05$	3,77	$p < 0,05$
	czaty	2,90	$p < 0,09$	2,76	$p < 0,1$	4,59	$p < 0,05$
	fora	0,50	<i>ni</i>	4,18	$p < 0,05$	1,60	<i>ni</i>
	gry hazardowe	1,23	<i>ni</i>	2,45	<i>ni</i>	3,18	$p < 0,07$
	gry agresywne	1,23	<i>ni</i>	4,18	$p < 0,05$	4,13	$p < 0,05$
	dramaty	0,02	<i>ni</i>	4,18	$p < 0,05$	3,36	$p < 0,07$

Chłopcy, którzy korzystają z Internetu, aby rozwijać swoje zainteresowania lub generalnie poszukiwać informacji na portalach internetowych, relatywnie rzadziej trafiają do grupy bardziej patologicznie używającej Internetu. To samo zjawisko obserwujemy u chłopców z gimnazjum, którzy korzystają z komunikatorów internetowych. Spośród tych którzy są bardziej zależni od Sieci, więcej korzysta z gier zawierających treści agresywne (w ankiecie ujęte jako „strzelanki” lub „bijatyki”). Efekty te znów stają się wyraźniejsze jeżeli analizie poddamy tylko uczniów gimnazjum. Nie ma za to wśród gimnazjalistów tak jasnego związku pomiędzy korzystaniem z serwisów społecznościowych a poziomem uzależnienia, zjawisko to jest bardziej wyraźne wśród uczniów szkół podstawowych.

Tabela 6. Zależności pomiędzy rodzajem aktywności internetowej a poziomem uzależnienia od Internetu chłopców

Kto częściej?	Rodzaj aktywności	Gimnazjum n = 30		Szkoła podstawowa n = 26		Ogółem n = 56	
		x^2	Istotność $p < 0,05$	x^2	Istotność $p < 0,05$	x^2	Istotność $p < 0,05$
Mniej uzależnieni	Portale	4,46	$p < 0,05$	0,25	<i>ni</i>	1,60	<i>ni</i>
	komunikatory	5,13	$p < 0,05$	0,75	<i>ni</i>	1,08	<i>ni</i>
Bardziej uzależnieni	serwisy społecznościowe	0,81	<i>ni</i>	3,60	$p < 0,06$	3,82	$p < 0,05$
	gry zręcznościowe	4,59	$p < 0,05$	1,51	<i>ni</i>	3,19	$p < 0,07$
	gry agresywne	3,39	$p < 0,07$	3,08	$p < 0,08$	4,791	$p < 0,05$

3.5. POZIOM UZALEŻNIENIA OD INTERNETU A PRZYSTOSOWANIE SZKOLNE

Występuje zależność pomiędzy relatywnie wysokim i niskim poziomem na tle grupy uzależnieniem a niskim stopniem przystosowania ogólnego u obu płci, u chłopców test $t(53) = -1,68$ przyp $< 0,05$; u dziewcząt test $t(50) = -2,07$, przy $p < 0,05$. Osobom z grupy, którą cechuje wysoka zależność od Sieci, towarzyszy także podwyższony poziom agresywności. Wśród chłopców test $t(53) = -3,27$, przy $p < 0,05$; w grupie dziewcząt test $t(50) = -5,29$, przy $p < 0,05$. Zmienną specyficzną współwystępującą z wyższym poziomem PUI u dziewczyn jest wysoki poziom egocentryzmu w przystosowaniu szkolnym ($t(50) = -2,29$; $p < 0,05$). Średnie oraz odchylenia standardowe zostały podane w tabeli 7.

Tabela 7. Średnie i odchylenia standardowe wybranych wymiarów i wyniku ogólnego nieprzystosowania społecznego dla grup skrajnych PUI chłopców i dziewcząt

		Wyższy poziom PUI		Niższy poziom PUI	
		M	SD	M	SD
Chł. n = 55	Wynik Ogólny	78,81	26,72	66,54	23,84
	Agresywność	8,86	3,93	5,40	4,24
Dz. n = 52	Wynik ogólny	70,52	24,33	57,69	25,28
	Agresywność	9,32	3,68	4,07	2,78
	Egocentryzm	6,68	1,89	5,48	2,10

3.6. WYBRANE RODZAJE AKTYWNOŚCI INTERNETOWEJ

A PRZYSTOSOWANIE SZKOLNE GRY AGRESYWNE I SERWISY SPOŁECZNOŚCIOWE

Nie stwierdzono w całej próbie związku pomiędzy użytkowaniem gier o agresywnej treści i wymiarami nieprzystosowania. Jedynie dziewczęta ze szkoły podstawowej grające w gry agresywne mają wyższą agresywność ($t(49) = 2,23$; $p < 0,05$), natomiast dziewczęta z gimnazjum doświadczają częściej obojętności innych ($t(47) = 2,14$; $p < 0,05$).

Chłopcy – gimnazjaliści, korzystający z serwisów społecznościowych cechują się wyższym poziomem zagrożenia ($t(45) = 2,64$; $p < 0,05$), oraz tendencjami do doświadczania wyższej obojętności ze strony innych i większej agresywności własnej. Brak powyższych zależności wśród uczniów szkoły podstawowej. Dziewczęta, które już w szkole podstawowej używają serwisów społecznościowych wyróżnia wyższy egocentryzm ($t(49) = 2,00$; $p < 0,05$) i agresywność ($t(49) = 2,72$; $p < 0,05$). Zależności te nie występują w gimnazjum.

4. Dyskusja wyników

Nasze wnioski z konieczności musimy ograniczyć do dzieci i młodzieży mieszkającej w dużych miastach, takich jak Lublin. Zmienne, które nie były kontrolowane w naszych badaniach, a które również mogą mieć znaczenie w sposobie korzystania z Sieci to m.in. staż w korzystaniu z komputera oraz dostępność do określonych technologii.

Występują zdecydowane różnice międzypłciowe dotyczące wzorców korzystania z Internetu przez dzieci i młodzież. Wiele z nich jest potwierdzonych przez ba-

dania wcześniejsze (Kirwil, 2010; Ono, 2002). Chłopcy chętniej poświęcają czas na gry komputerowe i generalnie na rozrywkę, dziewczęta natomiast częściej słuchają muzyki, oglądają specyficzne dla swej płci filmy i wykorzystują Internet do komunikacji z innymi ludźmi. Różnice te radykalizują się szczególnie wyraźnie na poziomie gimnazjalnym i są zgodne z normami rozwojowymi dla poszczególnych płci. W szkole podstawowej utrzymują się podobne wzorce korzystania z Sieci. Chłopcy i dziewczęta z lubelskich szkół podstawowych i gimnazjalnych nie różnią się poziomem patologicznego używania Internetu. Jeżeli chodzi o czas spędzany w Sieci przez przedstawicieli obu płci, nieco zróżnicowana jest jego intensywność.

Inne są natomiast wzorce aktywności towarzyszące patologicznym relacjom dzieci i młodzieży z Internetem. Chłopcy (bez względu na wiek) częściej angażują się w gry komputerowe, natomiast dziewczęta, szczególnie te w szkole podstawowej, są pochłonięte przez różnego rodzaju komunikatory i serwisy społecznościowe. Młodsze dziewczęta grają także w gry komputerowe, co współwystępuje u nich z relatywnie wysokim na tle grupy poziomem zależności od Internetu. Za czynnik chroniący można uznać u dziewcząt korzystanie z zasobów Sieci w celach naukowych.

Dziewczęta nie czują się kontrolowane przez rodziców jeśli chodzi o aktywność w cyberprzestrzeni, co także można traktować jako czynnik ryzyka rozwinięcia się syndromu patologicznego korzystania z Internetu. Z wyższym poziomem patologicznego używania Internetu łączy się podwyższony poziom nieprzystosowania ogólnego, a także podwyższona agresywność. Dodatkowo u dziewcząt wiąże się to z wyższym poziomem egocentryzmu. Zatem osoby uzależnione mogą być postrzegane jako atrakcyjne interpersonalnie w szkole, choć niekoniecznie wnoszące konstruktywne treści do klasy.

Analiza rodzajów aktywności internetowej pod kątem przystosowania dowodzi, że każda z płci ma specyficzny wzorec korzystania z Sieci. Chłopcy częściej korzystają w celach rozrywkowych (przede wszystkim gry komputerowe), zaś dziewczęta w celach komunikacyjnych (przede wszystkim serwisy społecznościowe). Odbieganie od wzorca współwystępuje z brakiem przystosowania społecznego polegającego na niezaspokojeniu własnych potrzeb. Przykładowo chłopcy, którzy na poziomie gimnazjum korzystają z serwisów społecznościowych (co jest niezgodne ze wzorcem dla ich płci wyróżnionym w naszym badaniu), czują się bardziej zagrożeni niż inni, być może doświadczają też większej obojętności z ich strony. Istotny jest w tym kontekście moment rozwojowy. Wzorce aktywności internetowej charakterystyczne dla płci są bardziej widoczne na poziomie gimnazjum. Dziewczęta, które już na poziomie szkoły podstawowej korzystają z Internetu, zgodnie ze wzorcem, cechują się wyższą agresywnością i egocentryzmem. Zwierzyńska i Matuszewski (2006) w analizach profilowych wykazali, że osoby takie „w klasie są lubiane, uważają się również za lubiane przez kolegów” (s. 12). Warto więc podkreślić sposób, w jaki wzorce aktywności charakterystyczne dla płci wiążą się z przystosowaniem młodych ludzi w warunkach szkolnych oraz jakie korzyści dla nich mogą za tym iść.

Odnosząc przeanalizowane aktywności internetowe do modelu Davisa (2009), można stwierdzić że chłopcy, szczególnie na poziomie gimnazjum, są bardziej

narażeni na specyficzny typ PIU⁵ (przy czym w naszych badaniach nie weryfikowaliśmy kryterium występowania psychopatologii), natomiast dziewczęta na niespecyficzny. W przypadku tego drugiego typu, nie dowiedziono w badaniach jakoby niekorzystne używanie Internetu współwystępowało z wymiarami nieprzystosowania społecznego odnoszącymi się do otrzymywanego wsparcia społecznego. Warto jednak zauważyć, że ogólnie wyższy poziom nieprzystosowania społecznego, współwystępujący z częstym korzystaniem z serwisów społecznościowych, można uznać za jeden ze wskaźników skłonności do patologicznego używania Internetu (Caplan, 2003).

Na podstawie wyników badań, sformułowano szereg zaleceń dla rodziców, nauczycieli oraz wychowawców i innych osób biorących udział w procesie wychowania.

W programach profilaktycznych należy wprowadzać działania edukacyjno-informacyjne dotyczące korzystania z Internetu, skierowane zarówno do dzieci i młodzieży, jak i rodziców oraz nauczycieli. Powinny one propagować korzystne rozwojowo zainteresowanie Internetem takie, jak na przykład używanie Internetu do nauki (przede wszystkim u dziewcząt). W rodzicach należy wykształcać nawyk zwracania uwagi na treści, którymi zajmuje się młodzież w Internecie, szczególnie jeżeli chodzi o dziewczęta. Warto również monitorować czas spędzany w Internecie, zwłaszcza przez dzieci młodsze.

Wiedza na temat rodzajów gier, świadomość tego, że gry agresywne i hazardowe są szczególnie patogenne oraz odpowiednio zastosowane do tej wiedzy środki wychowawcze, mogą pomóc chronić przed patologicznym używaniem Internetu, zwłaszcza u chłopców. U dziewcząt należy zwrócić uwagę na częstość i czas spędzany w serwisach społecznościowych i przy innych formach komunikacji internetowej, która może być dla nich niekorzystna rozwojowo.

W warunkach szkolnych dzieci i młodzież bardziej zależni od Internetu mogą okazać się bardziej nieprzystosowani. Warto wykorzystywać w kontakcie z młodym człowiekiem, w oddziaływaniach psychokorekcyjnych, wiedzę na temat internetu i rodzaju potencjalnych aktywności podejmowanych w sieci przez młodych ludzi.

W szkole podstawowej wzorce aktywności internetowej dzieci są bardzo zbliżone. Czy jest to oznaką prawidłowości rozwojowych dziecka, dążeniem do zrównania ról płciowych, a może informacją o unifikującym wpływie dynamicznie rozwijającego się społeczeństwa informacyjnego? Takie pytanie stawia ciekawą perspektywę do dalszych badań, najlepiej podłużnych oraz analiz związanych z psychologią rodzaju i wychowania młodego człowieka w społeczeństwie informacyjnym.

BIBLIOGRAFIA

- Armentor-Cota, J. (2010). Online gender interactions: Exploring divergent perspectives. *Global Journal of Human Social Science*, 10(3), 2-12.
- Augustynek, A. (2010). *Uzależnienia komputerowe. Diagnoza, rozpowszechnienie, terapia*. Warszawa: Difin.

⁵ W tym miejscu używamy PIU w rozumieniu Davisa (2009).

- Białkoz-Kalinowska, I. i Piotrowska-Jastrzębska, J. (2005). Zagrożenia zdrowotne wynikające z nieracjonalnego korzystania z komputera przez dzieci i młodzież. W: I. Izdebska i T. Sosnowski (red.), *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa. Komputer i Internet w życiu dziecka i obraz jego dzieciństwa*, t. 2, (s. 114-120). Białystok: Trans Humana.
- Brannon, L. (2002). *Psychologia rodzaju*. Gdańsk: GWP.
- Brzeziński, J. (2007). *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Caplan, S.E. (2003). Preference for Online Social Interaction. A Theory of Problematic Internet Use and Psychosocial Well-Being. *Communication research*, 30(6), 625-648.
- Centrum Badania Opinii Społecznej. *Komunikat z badań. Korzystanie z Internetu* (2009). Dostępne: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_096_09.PDF
- Cook, K.J. i Stambaugh, P.M. (1997). Tuna Memos and Pissing Contests, Doing Gender and Male Dominance on the Internet. W: C.R. Ronai, B.A. Zsembik i J.R. Feagin (red.), *Everyday sexism in the third millennium* (s. 63-84). NY: Routledge.
- Davis, A.R. (2009). Poznawczo behawioralny model patologicznego używania Internetu. W: W.J. Paluchowski, *Internet a psychologia. Możliwości i zagrożenia* (s. 373-385). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Enochsson, A.B. (2005). A gender perspective on Internet use: consequences for information seeking. *Information research*, 10(4), 1-11. Dostępne: <http://informationr.net/ir/10-4/paper237.html>
- Izdebska, J. (2007). *Dziecko w świecie mediów elektronicznych. Teoria, badania, edukacja medialna*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- Jakubik, A. (2002). Zespół uzależnienia od Internetu. *Studia Psychologica*, 3, 133-142.
- Kaliszewska, K. (2007). *Nadmierne używanie Internetu*. Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM.
- Kirwil, L. (2010). *Polskie dzieci w Internecie. Zagrożenia i bezpieczeństwo na tle danych dla UE. Wstępny raport z badań EU Kids Online przeprowadzonych wśród dzieci w wieku 9 - 16 lat i ich rodziców*. Warszawa: Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej. Dostępne: http://www.swps.pl/images/stories/dokumenty/raport_eu-kidsonline_polska.pdf
- Kirwil, L. (2007). *Wzorce korzystania z Internetu przez dzieci w wieku 13-15*. Dostępne: <http://www.brpd.gov.pl/badaniainternet.html>
- Konwaluk, H. (2005). Internet jako problem wychowawczy. W: I. Izdebska, T. Sosnowski (red.), *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa, Komputer i Internet w życiu dziecka i obraz jego dzieciństwa*, t.2, (s. 20-46). Białystok: Trans Humana.
- Kwiatkowski, P. (2004). Paradoks Internetu jako jeden z głównych elementów uzależnienia od Internetu (zjawisko – mechanizm – profilaktyka). W: D. Kowalski, M. Kwiatkowski i A. Zduniak (red.), *Edukacja dla bezpieczeństwa* (s. 108-112). *Wybrane perspektywy*. Warszawa-Poznań: Wydawnictwo ELIPSA.
- Livingstone, S. i Haddon, L. (2009). *EU Kids Online: Final report*. LSE, London: EU Kids Online. (EC Safer Internet Plus Programme Deliverable D6.5). Dostępne: <http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/>

- EU%20Kids%20I%20(2006-9)/EU%20Kids%20Online%20I%20Reports/EUKidsOnlineFinalReport.pdf
- Matuszewski, A. i Zwierzyńska, E. (2006). *Kwestionariusze „Klasa wobec mnie” i „Ja wobec klasy” Podręcznik*. Warszawa: CMPPP.
- Miłkowska-Olejniczak, G. (2003). Niedostosowanie społeczne uczniów gimnazjum jako problem współczesnej szkoły: (na przykładzie wybranych placówek). *Edukacja*, 4, 77-87.
- Morahan-Martin, J. (2010). Problematic Internet Use: Research Trends and Teories. W: A. Błachnio, A. Przepiórka i T. Rowiński (red.), *Internet In Psychological Research*. Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Obuchowska, I. (2000). Adolescencja, W: B. Harwas-Napierała i J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, t.2, (s. 163-201). Warszawa: PWN.
- Olszewska-Baka, G. (1990). *Nieprzystosowanie społeczne uczniów szkół podstawowych*. Białystok: UWF.
- Olszewska, E. (2005). Internetomania młodych – zabawa czy choroba? W: I. Izdebska i T. Sosnowski (red.), *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa. Komputer i Internet w życiu dziecka i obraz jego dzieciństwa*, t.2., (s. 120-124). Białystok: Trans Humana.
- Ono, H. (2002). Gender and the Internet. *Federal Reserve Bank of Atlanta Working Paper 2002-10*. Strona internetowa: <http://www.frbatlanta.org/filelegacydocs/wp0210.pdf>
- Paluchowski, W.J. (2010). Psychologa podróż po cyberprzestrzeni. W: W.J. Paluchowski (red.), *Internet a psychologia. Możliwości i zagrożenia* (s. 7-21). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pankowska, D. (2005). *Wychowanie a role płciowe*. Gdańsk: GWP.
- Piwowarski, R. (2005). Dostęp gimnazjalistów do komputera i Internetu (w świetle wyników egzaminu gimnazjalnego). W: I. Izdebska, T. Sosnowski (red.), *Dziecko i media elektroniczne – nowy wymiar dzieciństwa. Komputer i Internet w życiu dziecka i obraz jego dzieciństwa*, t. 2, (s. 25-33). Białystok: Trans Humana.
- Poprawa, R. (2007). Charakterystyka problematycznego używania Internetu wśród polskich internautów. W: M. Sokołowski (red.), *Oblicza Internetu. Architektura komunikacyjna Sieci* (s. 35-49). Elbląg: Instytut Informatyki Stosowanej PWSZ w Elblągu.
- Pyżalski, J. (2009). Dlaczego nowe media są nowe? W: J. Pyżalski (red.), *Agresja elektroniczna wśród dzieci i młodzieży*. Gdańsk: GWP.
- Strykowska, J. (2005). *Niedostosowanie społeczne dzieci w wieku szkolnym. Problemy – Diagnoza – Profilaktyka*. Gniezno: Gnieźnińska Wyższa Szkoła Humanistyczno - Menedżerska.
- Szewczuk, W. (1998). Aktywność. W: W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii* (s. 10-12). Warszawa: Fundacja Innowacja.
- Widyanto, L. i McMurrin, M. (2004). The psychometric properties of the Internet Addiction Test. *CyberPsychology and Behavior*, 7(4), 443-450.